

**ПЕТРО
ПАНЧ**

Без козиря.
Голубі ешелони

Повісті

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

Без козиря

Наступ мав бути на Обринчів ліс, звідкіля лазили до нас турки й австріяки міняти кулемети на хліб.

Піхота, довідавшись, що за нашими шанцями розташувалося близько тисячі гармат, радісно потирала руки, але в наступ іти не погоджувалась. Два тижні сенатор Соколов і главковерх Керенський, збираючи сили, не переставали намовляти полки до наступу. Солдати уважно вислухали промови, переломили сенатору троє ребер і вінець зовсім покинули шанці. На їхнє місце пригнали Фінляндську дивізію й видали остаточного наказу: «15 червня почати артилерійську підготовку».

Дванадцятидюймовій батареї «Л», системи Віккерса, доручено «знищити всі кулеметні гнізда ворога й на шістьдесят сажнів по фронту зрівняти із землею три лінії окопів». На фотографії з аероплана ця ділянка прозивалася за свою форму «пальцями». На ній було п'ять ходів сполуки, і всі вони бігли назад до переліска, в якому, як лишина на черепі, виділялась із одним деревом галява.

Ще далі десь стояла одна легка батарея, а за нею день у день, як всевидюще око, висіла німецька «ковбаса».

Це мусило бути перше бойове хрещення для батареї, і офіцери помітно хвилювались.

Один лише поручик Набутідзе удавав із себе цілком спокійного — ніби підкреслюючи цим відсутність хороброї в інших.

— Хто ж піде перший на передовий пункт? — нарешті запитав командир, коли було розібрано дислокацію.

Пункт цей містився біля піхотних окопів, і спостерігач міг потрапити під ворожий обстріл. На слова командира

всі, з надією зирнувши на поручика Набутідзе, мовчки потупили очі.

У німій напруженій тиші проторохтіла вниз по дорозі військова двоколка, а десь за лісом стало чути короткі, як булькання, постріли.

— Ну?

— Я гадаю, — порушив нарешті мовчанку поручик Турманов (від першого ж слова його довге обличчя зробилось ще довшим, а незграбне, втиснуте у френч тіло засмикалось разом із словами), — я гадаю, панове, що тут найкраще розсудять жеребки. Моє ставлення до війни ви знаєте, але коли випаде на мою долю — перечити не стану.

На батареї, крім полковника-командира і старшого офіцера-капітана, всі були молоді поручики й до цього нудьгувались у тилу без бою. Особливо нудьгувався Набутідзе, що фатально вірив у свою щасливу зірку. Його упевненість була настільки велика, що він навіть пробував стрілятись, і наган дав двічі осічку.

Після цього факту Набутідзе набув репутації хороброго грузина, що так легко джигітує з життям.

А тому, коли командир уже іронічно сказав: «Ну що ж, коли немає охочого на «клякву»¹, кидайте жеребки». Поручик Ергле, полотніючи від думки, що жеребок може дістатися й на його долю, ще раз з надією зирнув на Набутідзе й сказав:

— А чого б тобі не поспробувать? Ти ж нудишся, що від тебе втікає смерть.

Набутідзе, не підводячи від землі очей, покрутив головою:

— Можуть подумати, що я хочу поперед тебе вислужитись.

— Ніхто не подумає. Будь ласка!

— Ні, панове, на життя мені начхать, а все-таки краще жеребки.

Офіцери злісно розсміялись і зробили чотири чистих, а на п'ятому жеребку написали: «Анна четвертої степені».

Почали тягти з кашкета за алфавітом із кінця.

¹ Червоний темляк на шаблю.

Білих клаптиків ніхто не розгортав, аж доки Набутідзе не потяг останнього. Він подержав свій жеребок одну хвилину і, не подивившись, кинув його назад у кашкет:

— Гаразд. Я піду на передовий пункт.

Схвилювані офіцери все-таки обережно розгорнули свої жеребки. У всіх на руках були чисті клаптики паперу. Набутідзе зблід і, щоб не дати це помітити, відсунувся в тінь.

Підготовка мусила початись о п'ятій годині ранку, а на передовий пункт треба було пробратися до сходу сонця. Перед батареєю лежала довга вогка долина, вся, як павутинням, заснована телефонними дротами. Вони повзли по землі й тяглися пасмами по вішках, а тому вершникам часто доводилось пригинати голову до гриви, щоб не зависнути в повітрі. Німці знали про цю долину й щоночі рвали дроти хімічними набоями, після яких довго не можна було приступити до полагодження. За долиною по горі темним бором стояв ліс, через який вела стежка до передових позицій. До самого узлісся можна було їхати на конях, а потім уже до ходів сполучення пішки пробиралися в окопи.

Поручик Набутідзе вірив у свою щасливу зірку й не боюся за наслідки, але коли він уявляв при боці червоний темляк, заснути ніяк не міг. Друга нагорода буде Володимир четвертої степені. Значить, «потомственное дворянство».

Він пригадав свого батька, що був десь у далекій Абхазії за дядя, і став нетерпляче будити свого ординарця:

— Сідлай коні, Петренко!

— Темно ще, пане поручику, а в долині, чуєте, мабуть, рвуться хімічні.

— А ти труса справляєш?

— Я не боюся, пане поручику, тільки коли б у газу не впертися.

— Ну, протигази надінемо... Але дурниця: тобі просто вчувається. Сідлай!

— Гаразд.

Сівши на коня, Набутідзе взяв у руки чорний темляк від шаблі, з посмішкою розтер його поміж пальцями й замріяно поїхав повз свою батарею.

Солдати не спали і з потайним ліхтарем поспішно перекочували двадцятидвохпудові, мов туші кабанів, набойі до коловоротів.

Набутідзе поминув ще з десяток батарей: всюди нервово готувалися до першого по революції наступу. Потім батареї zostалися позаду, і він опинився в глибокій, як могила, долині. Чорна, мов його вороний кінь, ніч уперлася темно-синіми крилами в пощерблені вінця долини й мінливо миготіла зорями. Вони нагадали поручикові Набутідзе, що на його погонах прибавиться ще одна зірка, бо чин штабс-капітана він вважав тепер уже забезпеченим.

Солодкі його мрії порушив чистий і розмірений пошвист десь високо над головою. Він прислухався: далеко позаду поміж гір грюкали, мов грім, розриви. Там була база артилерійських снарядів, і німці щонаочі обстрілювали її пунктуально з дванадцятої до першої години. Набутідзе пригадав, що в такий час обстрілювали часто й долину. Він намацав збоку протигаз і прислухався. Швист проносився вгорі, але в темній долині, як у виробленій шахті, було до моторошності тихо. Де-не-де з темряви блискаввовчим оком червоний вогник. Набутідзе знав, що то телефоністи із сірниками поспішно лагодять телефонний зв'язок. За лісом над шанцями миготіли блискавиці й немов шаруділи бляшаними жаровнями. Він хотів підігнати коня, але зразу ж зачепився за щось верхом кашкета. Рукою Набутідзе намацав над головою колючий дріт, що висів замість провода, і злісно вилаявся:

— Маєте: мало очей не вирвав.

Довелося знову їхати кроком. Коні тривожно прислухалися, прискали й шулили вуха на кожний шерех у темній долині.

— А вчора тут піймали німецьку розвідку, — несподівано сказав мовчазний до цього Петренко.

— Ну і нехай, — відповів Набутідзе й здивувався, що в нього від цього неприємно похололо на душі.

Десь близько в кущах щось шарпнулось. Набутідзе хотів крикнути: «Хто там?», але йому зробилося страшно, і, щоб не видати себе голосом, він зібрав повідки, руки трем-

тілі. Набутідзе зіпив зуби й відчув на губах знайомий присмак солодкого хлороформу. Це знову нагадало, що німці незабаром почнуть обстрілювати долину хімічними снарядами. І від того, що не можна було вгадати, де впаде перший снаряд, можливо, під самі ноги, до болю напружилось усе тіло. За лісом заторохтів пропелер. Німецький «Таубе» летів на розвідку. Набутідзе вирішив скоріше добратися до лісу, який насувався густою, як хмара, стіною. Коні охоче вдарили об тверду стежку копитами, і в цей же момент спереду, наближаючись і збільшуючись, понеслося на Набутідзе знайоме завивання. Серце ніби зупинилось. Він рвучко припав головою до гриви. І в ту ж мить перед ним заіскрилась, зашумувала на всю долину червона комета. Він заплющився, готовий згоріти або бути задушений газами. В очах засвітились уже каганці.

Але ще мить — і комета вже перекотилась через нього й луснула.

Набутідзе відчув, що снаряд десь хлюпнувся позаду, і, напевно, з нього шиплять тепер гази. З усієї сили поручик повернув остроги в крутих боках жеребця.

Вмить під ним зникла земля, кашкет злетів із голови, і він понісся в темноті.

Тупо об луку забився бінокль, заторохтів об ефес шаблі протигаз, сказано затанцював термос на планшетці. Голова пішла обертом, в очах почали миготіти вогні, вітер засвистів у вухах, а гострі остроги все більше впивались у м'які боки жеребця.

Позаду тупотів, десь відставши, Петренко.

Нараз Набутідзе почув гострий біль на підборідді. Ніби туди хтось штрикнув його шилом. Біль спустився вниз, обхопив, як шворкою, шию й став поперек горла.

Він хотів зупинити коня, але біль паралізував його волю, і в ту ж мить Набутідзе відділився від сідла.

Знову щось полоснуло порізом по підборідді. Потім в очах замиготіли червоні плями, потім попливли, ніби краплями крові, схожими на журавлину, і... заступили йому світ...

Кінь Петренка добіг до цього місця, раптом кинувся вбік, ледве втримався вершник, і, зробивши дугу, знову вибіг на стежку вслід за конем Набутідзе.

Під лісом Петренко спіймав жеребця й прибув назад на батарею з рапортом:

— Пан поручик Набутідзе не доїхали!

— І не треба, — відповів, сидючи біля телефону, командир, — все одно фінляндські полки відмовились від наступу. А де поручик?

— У долині zostалися. Ракети, чи що, злякалися і як гепнули з коня, так і не дихають.

Поручика Набутідзе знайшли в калюжі крові, без ознак життя й без похідних речей, з якими він їхав на передовий пункт. Помутнілі його очі вистрибнули на лоб, а з перетятого горла стирчав кінчик колючого дроту, яким для міцності почали заміняти останнього часу телефонні дроти. Тут же поруч по землі лазив телефоніст пішого полку і кляв поручика за порушений зв'язок.

На батареї «Л» це була перша втрата, і тому, що це трапилось так несподівано й безглуздо, войовничий настрій офіцерів, що бродив, як молоде вино, непомітно змінився гнітючою тугою за давно страченими мирними часами. Тепер стали заполохою і німецька «ковбаса», що день у день, як гусінь на шибіці, прилипала до неба за Обринчовим лісом, і настирливе, хиже кружляння «Альбатроса», що на нього раніше не звертали уваги, навіть збільшений алжур козака, що, напевно, віз із штабу новий наказ, теж здавався тривожним, і від цього боляче стискалося серце. Штабний священник, увесь захований у бороду, із смертною тугою позираючи через труну на аероплан, говорив про щастя вмерти на війні, але тінь від «Альбатроса» все ближче підповзала до цвинтаря, і священник, поспішно намахавши хрестів, сховався у бліндаж.

Тоді поручик Туманов востаннє схилився над зсудомленим передсмертним жахом лицем Набутідзе і, сполотнілий, відійшов до сусіднього хреста. Забобонне передчуття настирливо заворушилось у його непокритій голові. Він не чув, коли від'їхав Набутідзе на пункт, але, мабуть, скоро після цього прокинувся від сирітного, не то старечого, не то дитячого стогону. Стогнало, нило й охало тоскно й безнадійно біля Набутідзевого намету. Туманов обережно відхилив полотнище свого намету й прислухався: кругом

було тихо. Поміж наметами, що по горбу сіріли під густими грабами, тривожно сопла темна ніч, та за лісом, над шанцями, підпалюючи хмари, перемигувались блискавиці. «Невже це Набутідзе плаче?» — подумав він і зловтішно засміявся над його слабодухістю, але тужливий стогін розтявся вже над його головою і впав на капітанів намет. Неприємний страх пойняв Туманова. Він хотів подивитися на це тверезо, але думки ніби взялися димом, і навіть волосся заворушилося на голові. Намацавши на долівці грудку, Туманов покvapливо схопив її в руки. Обережно вилізши з намету, Туманов, увесь тремтячи, прислухався знову і з усієї сили пошпував грудку в чорний силует намету. Грудка хуркнула в темноті, потім десь розсипалась унизу на дорозі, а сич продовжував розпачливо тужити вже на другому наметі.

Увесь день, щоб не зроджувати в собі гнітючого передчуття чогось неминучого й страшного, поручик Туманов уникав підходити до трупа, але й від свіжої могили війнуло на нього чимсь холодним і тривожним. Сірим смутком укрились обличчя й інших батарейців, коли над призначеною на вічне забуття могилою замаячив самотній хрест. Лише капітан Забачта залишався, як завжди, байдужий, урочисто спокійний і холодний. Він востаннє зробив, мов сигнал «до бою», на грудях хрест і тим же рухом розірвав привезений козаком конверт з алюром «два хрести».

Наказ був трафаретний: «17 червня о п'ятій годині ранку на фронті 11-ї армії розпочати артилерійську підготовку, а о десятій годині 18 червня піхоті перейти в наступ на висоти: Фердинандів Ніс, Обринчів ліс і висоту Дикі Лани». Третій батареї «Л» наказувалось зруйнувати все. Далі наводився точний вимір ділянки кожної батареї й умовні ознаки ракет. Закінчувався наказ відомостями про німецькі шанці, де сидять зараз зголоднілі турки, яких для зміцнення свободи, рівності й братерства треба знищити, а тому «снарядів не жаліти».

Видавши цей наказ, главноверх Керенський на багатосильному авто відбув по фронту розшукувати замість розформованих частин більш надійні, що не відмовилися б піти в наступ. До тих же полків, що після врезонювання

сенатором Соколовим залишили окопи, прибув сам начальник дивізії, з'їдений міллю генерал фон дер Крок. Тиснувши перед від'їздом у штабі м'яку, спітнілу руку Керенського, генерал нарешті наважився сказати:

— Усе це, Олександр Федоровичу, ваші «декларації прав солдатів». Хіба можна так підходити до людей? Руський солдат, Олександр Федоровичу, любить гострий тон і батьківську ласку, а ви хочете на смерть посилати побратимством. Не-е-е-тс, дурниці все це! Так тільки можна послабити непохитність, міць і боєздатність нашої армії, а це і для країни, і для вашої (генерал часто заскріб підсуніка), я хочу сказати, для свободи, крім ганьби, нічого не готує. Для наступу в нас все готове, крім того духу. За свої полки я ручусь: у вогонь і воду вони підуть за мною, аби тільки «комітети» зуміли нам допомогти.

— Треба рятувати свободу, — сказав, хвоськаючи стеком, главоверх, — свободу й революцію, генерале, а ми вам допоможемо, чим хочете.

— Я так і поясню, і будьте певні, що рядові мене зрозуміють. Для цього потрібен тільки маленький секрет: треба знати нашого солдата.

Для зустрічі генерала полки були вишикувані в балці за Риндівським лісом. Командир бригади, забачивши на коні фон дер Крока, з тугою оглянув розхристані шеренги полків, крикнув: «Струнко! Праворуч з очей... Панове офіцери», — і галопом поскакав назустріч з рапортом.

Солдати охоче повернули в бік генерала не тільки голови, а навіть і весь тулуб. Доки начальник дивізії, кречучи й боязко оглядаючи небо, злавив із коня, вони, щоб не гаяти задарма часу, почали ділитися своїми враженнями від його схожої на поржавілу тараню постаті.

Прийнявши рапорт, генерал з давно приготовленою посмішкою дрібушки зайшов із правого флангу і, закинувши назад голову, пискливо викрикнув:

— Здорово, молодці! — і, задоволений, що голос проїняв навіть його самого, цвілими очима обвів шеренги.

Солдати, розкривши роти, мовчки закліпали віями і з задоволенням показали свої білі зуби; тільки один, що стояв проти самого генерала, босий і без паска, виступив

уперед, поставив ногу на голу п'ятку, кокетливо помахав нею перед генералом і не менш кокетливо відказав:

— Здоров, здоров, маладець!

Генерал фон дер Крок спершу витріщив очі, потім хотів розсердитись і посміхнутись разом, але тут же раптом брязнув навшнак — і на другий день його в цинковій труні відіслали в Росію.

Після наглої смерті генерала частина приголомшених солдатів, погодившись з черговим промовцем, що війна повинна бути до «побідного кінця», вернулася назад у тил, а частина перейшла в першу лінію шансів і заводала, щоб їх увесь час прикривала артилерія, навіть важка.

Артилерія від найменших «гочкісів» і до двадцятидюймових «обухівських» гаубиць причаїлась майже за кожним горбиком, за кожним кущем. Чорні пащі були вже напоготові, щоб у першу ж мить, за командою, загарчати своїми сталевими горлянками на увесь світ.

— Але, пане полковнику, — відповів на виклик піхоти командир батареї «Л», — ви ж знаєте, що скалки від наших набоїв розлітаються на півтори версти... Ну да, не тільки турки, а й ви не всидите в своїх норах... Завтра? Ну, завтра вас там і духу не буде. А сьогодні, для розваги, може вам постукає й легка батарея.

Поклавши трубку, він сказав уже до своїх офіцерів:

— Лякають, що окопи покинуть.

— А як же сидіти тоді на нашому пункті? — запитав поручик Туманов і, почервонівши, заморгав рудими віями.

— Ну, сидіти там ніколи буде, — жартівливо відповів командир, — а потім, як для кого, так і піхота не в поміч. Хто з вас іде?

Це запитання знову наблизило той момент, що його так старанно відсували все надалі. І от знову: «Хто йде?»

Десь усередині в кожного війнуло холодком (можливо, спливла на очі могила Набутідзе), проте поручик Ергле зіскалив одне око й проговорив:

— Знову клюквочка проситься на ефес. Ех, ер, ери, ять! Давайте жеребки!

Першим тяг жеребок Туманов. Він тремтячою рукою обмацував білі клаптики, аж доки до кашкета нетерпляче

сунувся й Ергле. Витягли руки вони разом, але трималися за один і той же клаптик. У кожного раптом блиснули в очах вогники й нігті врізались у папірець. І від цього із одного їх стало два. Ергле метушливо розгорнув свій шматочок. Там стояло «Передовий...» У Туманова в тремтячих пальцях зостався «пункт». Тоді решта офіцерів, захиляючись від задоволення, відмовилась від пережеребовки.

Тягайтеся тепер самі, а ми теж без «анексій і контрибуцій».

У Туманова від образи виступили на щоках червоні плями, але десь у глибині раптом прокинулось його приховане жадання, і він уже задерикувато подивився на Ергле. Стривожений латиш намагався вдати безтурботного і своє хвилювання маскував безперестанною лайкою:

— Тягни знову, дохлий пацифісте!

Потягли. Тепер зареготався Ергле, а Туманов, сполотнілий, проговорив:

— Я чекав на це, я на це чекав... Ну, панове, — він глибоко зітхнув, — адрес знаєте, коли що, мої речі...

— Та не розводь ти завчасно панахиди. Теж герой!

— Я не смерті боюсь, а бути на все життя скаліченим.

— За тебе й так ніхто не віддасться, Володю.

— А будеш героєм, то, може, хоч на хрест хто позаздриться.

Невчасні жарти егоїстично веселих товаришів остаточно образили Туманова. Він виструнчився, підтяг амуніцію і тут же наказав фельдфебелеві призначити до нього двох телефоністів на передовий пункт.

— І на два дні консервів!

За півгодини, надвечір, за Тумановим їхало, крім вістового, двоє солдатів із засмаглими обличчями. Вони були обвішані дрововими звоями, апаратами, консервами, протигазами й казанками, як карикатури на бога війни. Над головами, ніби запущений величезний змій, деренчав «Ілля Муромець», боячись наблизитись до німецької лінії, а по Колосовій горі, в золотому поросі тихого надвечір'я, поміж замаскованими батареями, повертала з пастушком череда до зруйнованого села. Пастушок розмахував батіжком і дитячим голоском виводив:

ЗМІСТ

БЕЗ КОЗИРЯ. <i>Повість</i>	3
ГОЛУБИ ЕШЕЛОНИ. <i>Повість</i>	69